

MŰEMLÉKVÉDELEM A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

A Magyar Tanácsköztársaságot a Horthy-rendszer idején minden esz-
közzel rágalmazták, becsmérelték, elért eredményeit, célkitűzéseit kisebbiteni
igyekeztek, hogy bebizonyítsák, az első magyar proletárdiktatúra a terror
uralma, az elszabadult indulatok időszaka volt, mely tudatosan lerombolta a
múlt eredményeit, de helyette semmit sem adott. E tendenciózus állítások
valótlansága ma már nem szorul bizonyításra. Népi demokráciánk az első magyar
proletárállam örökösének tekinti magát, melynek politikai, gazdasági és kultu-
rális eredményei és az idő rövidsége miatt meg nem valósult célkitűzései jog-
gal töltene el bennünket büszkeséggel.

A Magyar Tanácsköztársaság műemlékvédelmi politikája is tükrözi
helyes politikai irányvonalát. A Magyar Tanácsköztársaság műemlékvédelmi
tevékenységének reális értékelése érdekében vizsgáljuk meg, milyen körülmé-
nyek, lehetőségek kínálkoztak e politika megvalósítására.

I.

A műemlékvédelem az 1881. évi XXXIX. törvénycikk rendelkezésein
alapult. A törvény értelmében a történeti vagy művészeti emlék becsével bíró
építmények és tartozékaik védelemre tarthattak számot, ha azokról a vallás-
és közoktatásügyi miniszter megállapította a fenntartás szükségességét.
A törvény lerögzítette a tulajdonos fenntartási kötelezettségét, de ugyanak-
kor lehetőséget adott arra is, hogy a tulajdonos kijelentse: nem kívánja a
műemlék fenntartását. Ebben az esetben a műemlék megmentésére csak egy
mód volt: a kisajátítás. Ahhoz, hogy a műemlékeket ilyen körülmények között
ténylegesen meg lehessen védeni, jelentős állami alapokra, költségvetési
összegekre lett volna szükség. A műemlékvédelmi célokra fordított összegek
azonban oly csekélyek voltak a megmentendő műemlékekhez viszonyítva,
hogy nagyon gyakran éppen a törvényi rendelkezések miatt kapta volna meg a
tulajdonos a műemléki épülettel való szabad rendelkezés — az esetleges meg-
semmisítés — lehetőségét. Erre tekintettel állt elő az a különleges helyzet,
hogy a még védelemre érdemes objektumok is csak igen kis számban voltak
műemlékké nyilvánítva.¹

A műemléki törvény nagy hibája volt, hogy egyáltalán nem intézkedett
az ingó emlékekről. A műemlék fogalmát ugyanis — ellentétben a tudományos

¹ Az 1919 előtti Magyarország területén mindössze 48 emléket nyilvánítottak
műemlékké. Ennek ellentmondásairól és kihatásairól ír dr. Dercsényi Dezső a „Műemlék-
védelem 1949—1959” évkönyvben megjelent „10 év műemlékvédelme” c. cikkében.

és közfelfogással — az ingatlan emlékekre, építményekre szűkítette le.² Bár a Műemlékek Országos Bizottságának a törvény nem tette feladatává az ingó emlékekkel való foglalkozást, mégis azok gazdátlan volta és fokozott veszélyeztetettsége szükségessé tette, az élet pedig igényelte védelmüket.³ Az első világháború idején ugyanis a MOB törvényi felhatalmazás nélkül is kénytelen volt az ingó emlékekkel foglalkozni, amikor a harangok, templomi ón- és réztárgyak hadi célokra való beszolgáltatására került sor. A MOB eljárása következtében ebben az időszakban igen sok értékes műkincs menekült meg a pusztulástól.⁴

1918-ban dr. Éber László a MOB előadója javaslatot készített az ingó műemlékek összeírására és jegyzék összeállítására. A javaslatot azonban nem terjesztették fel a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, mert a viszonyokat nem találták ilyen munka elvégzésére megfelelőnek.⁵

A műemléki törvény alapján a MOB a vallás- és közoktatásügyi minisztérium irányításával, az általa öt éves időtartamra kinevezett rendes és levelező tagok közreműködésével, minimális hivatali létszámmal végezte munkáját.⁶ A MOB elnöke és tagjai bizottsági munkájukért fizetést nem kaptak, azt egyéb kereső tevékenységük mellett látták el. A MOB hivatali szervezetének vezetője az előadó volt, aki az elnök távollétében a helyettesítést is ellátta. A hivatali szervezet évenként négy-öt alkalommal tartott ülésen terjesztette elő javaslatait döntésre a bizottságnak. A hivatali szervezet egyes dolgozói a bizottságnak is tagjai voltak s ez megkönnyítette a határozatok kialakítását.

A MOB rendes és levelező tagjait az előző öt éves megbízatásuk letelével 1917. februárjában nevezték ki. újólag.⁷ A MOB elnöke ismét báró Forster Gyula dr. lett, aki a Régészeti és Embertani Társulatnak is elnöke volt. A tagok között voltak a hivatalnál másodállásban működő Schulek Frigyes egyetemi tanár, mint a MOB előadó-építész, valamint dr. Lux Kálmán műépítész, egyetemi magántanár, mint a hivatal megbízott építész és Sztehló Ottó műépítész, mint a hivatal tiszteletdíjas másodépítész.

A világháború idején a műemléki célokra fordítható amugyis csekély költségvetési összeg még jobban csökkent. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a Műemlékek Országos Bizottságát már 1914-ben a legnagyobb fokú

² Az ingó emlékek védelmére a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége már 1899-ben törvényjavaslatot készített, melyet a báró Forster Gyula a MOB elnöke vezetése alatt kiküldött bizottság többszöri átdolgozás után 1911. decemberében terjesztett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, de abból törvény nem lett. (Báró Forster Gyula: „A műemlékek védelme a hazai és a külföldi törvényhozásban” (1906). Bevezetés című rész, illetve a Múzeumi és Könyvtári Értesítő VI. évfolyam (1912.) 38—41. oldalán.)

³ Az Országos Iparművészeti Társulat és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum is foglalkozott szerény javadalmazásából a műtárgyak mentésével. (dr. Zambra Lajos: „Iparművészeti műtárgyak védelme” című cikke a Magyar Iparművészet 1911. évi XIV. évfolyam 8. számában 313—315. oldal.)

⁴ A régészeti vagy művészi becsértékű fémtárgyak mentesítését a Magyar Nemzeti Múzeumban szervezett bizottság is végezte. (Iparművészet 1916. évi XIX. évfolyam 6. szám 198. oldal — múzeumi közlemény)

⁵ MOB irattár 1918. évi 580. száma alatt található „Az ingó műemlékek lajstromba foglalása”-ra készített javaslat.

⁶ A műemlékek fenntartásáról intézkedő 1881. évi XXXIX. tc. 19—24 §-ai. (báró Forster Gyula: „A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban” (1906) című könyv 210—215. oldal.)

⁷ A MOB irattár 1917. évi 181. száma alatt található a kinevezési leirat.

takarékosságra hívta fel.⁸ A háborús gazdálkodás következtében az eredetileg engedélyezett műemléki munkák is sorra meghiúsultak, illetőleg megszűntek. Így nem került sor a pilisszentkereszti ásatások folytatására, a marosszentimrei református templom, a brassói evangélikus templom, a besztercei evangélikus templom, a somkeréki református templom, a fogarasi görög katolikus templom, a poprádi harangtorony, a selmeci óvár helyreállítására. A háború idején fokozatosan leállították a már folyamatban volt nagyobb munkákat is, mint például a visegrádi Salamon torony, a pécsi lőportorony, a gyulafehérvári székesegyház, a vajdahunyadi vár helyreállítása.⁹ A Műemlékek Országos Bizottsága tevékenysége az első világháború idején egyre inkább igazgatási jellegűvé alakult. Erre nemcsak a műemléki célokra fordítható összegek csökkenése, valamint a munkaerő- és anyaghiány kényszerítette, hanem a másirányú igények előtérbe kerülése is.

Ilyen körülmények között találta a Műemlékek Országos Bizottságát az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom. A MOB tevékenységében meglevő hibák — melyek zömmel a műemléki törvény hiányosságaiából adódtak — egyre inkább jellemzővé váltak, mivel a látványos műemléki helyreállítások megszűnte miatt az eredménytelenség jobban szembetűnt. Forster Gyula báró a MOB elnöke már 1906-ban így írt erről: „A törvény hozatala magában véve még nem biztosítéka a sikernek. Mutatja ezt rokon téren, az ingatlan műemlékek védelmének terén az a tapasztalat, hogy a törvény hatálya alatt mi sem történt, mit törvény nélkül is ne lehetett volna elérni.”¹⁰

Míg a műemlékvédelem területét a pangás jellemzi, addig a művészeti élet pezsgővé vált a polgári demokratikus forradalom következtében. Megalakult a Nemzeti Tanács Irodalmi és Művészeti Szaktanácsa, melyben többek között részt vett a festők részéről Rippl-Rónai József, Márfy Ödön, a szobrászoktól Beck Ö. Fülöp, Vedres Márk, az építészekből Petrovics Elek, Medgyes Alajos, az iparművészekből Gróh István, Kozma Lajos, Végh Gyula, a zenészekből Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Bartók Béla, Kodály Zoltán, a színészekből Hegedüs Gyula, Odry Árpád, az íróktól Gábor Andor, Harsányi Zsolt, Lyka Károly, Babics Mihály, Lukács György, Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Gellért Oszkár, Molnár Ferenc.¹¹

1919. január 31-én Kunfy Zsigmond közoktatásügyi miniszter Kernstock Károly festőművészt Képzőművészeti kormánybiztossá nevezte ki.¹² A kinevezés célja a művészeti ügyek kormányhatósági vezetésének újjászervezése volt. Kernstock Károly a kiváló képességű a Nyolcak csoportjába tartozó festőművész¹³ 1919. februárjában javaslatot tett Kunfy Zsigmond miniszternek a Műemlékek Országos Bizottsága újjászervezésére, mivel megállapítása

⁸ MOB irattár 1914. évi 73. és 620. szám alatti ügyirat.

⁹ MOB irattár 1918. évi 249. iktatószám alatti ügyiratból vett adatok.

¹⁰ Báró Forster Gyula: „A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban” (1906.) Bevezetés XIX. oldal.

¹¹ A Szaktanács 1918. december 23-i ülésének jegyzőkönyve megtalálható „A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete” című a Művészettörténeti Dokumentációs Központ által 1960-ban kiadott, Dávid Katalin által szerkesztett forráskiadvány (továbbiakban: Forráskiadvány) 7—21. oldalán.

¹² A kinevezési okirat másolata megtalálható a Forráskiadvány 22. oldalán.

¹³ A Nyolcak csoportjáról ír Dávid Katalin: „A XX. század magyar művészete I. konstruktív törekvések” című tanulmányában. (Megjelent a „Művészettörténeti tanulmányok” című 1960-ban kiadott műben.)

szerint: „a Műemlékek Országos Bizottságának eddigi működése nem hozta meg azt az eredményt, melyet tőle méltán el lehetett volna várni.”¹⁴

1919. február 28-án a közoktatásügyi miniszter a Műemlékek Országos Bizottságát feloszlatta. A leirat a feloszlatast így indokolja: „a Nép kormány nemcsak a jelen eseményeit, termékeit értékeli, hanem meg akarja becsülni a múltnak azon emlékeit is, melyek művészeti tulajdonságaiknál, vagy történeti vonatkozásuknál fogva arra érdemesek. Csak úgy biztosíthatja az ország művelődésének fejlődését, ha nem vágja el a múltba vezető szálakat. Minél mélyebbre nyúlnak a gyökerek, annál biztosabban áll a jelen fája, annál több reménységünk lehet a jövő gyümölcseire. A műemlékek gondozása, fenntartása tehát nem hiányozhatik a népkormány programjából sem, sőt azzal a tisztelettel óhajt feléjük nyúlni, melyet régebben nem egyszer elmulasztottak.”

A miniszter az ügyek vezetésével dr. Éber Lászlót a MOB előadóját bízta meg. Báró Forster Gyulának „a bizottság vezetésében hosszú évekre kiterjedő, nagy odaadással és áldozatkészséggel kifejtett működéséért” a miniszter külön levélben fejezte ki köszönetét.¹⁵

Báró Forster Gyulának a miniszterhez intézett válaszleveléből is kitűnik azok az okok, amelyek a MOB feloszlatast és újjászervezése előkészítését szükségessé tették. Forster Gyula az eredménytelenség okát elsősorban a törvény hibájában és a javadalom elégtelenségében látja: „a javadalom hiánya okozta, hogy a kormány az ingatlan emlékek védelmében káros alternatíva elé volt állítva, mert vagy köteles a törvény értelmében a kisajátítást elrendelni, mire azonban pénz nem volt, vagy kénytelen volt közismert emlékekre kimondani azt, hogy nem tartandó fenn és így a tulajdonost szabadjára hagyta.” A hibák okaként sorolja fel báró Forster Gyula a műemléki kérdésekben jártas építészek hiányát, valamint a helyreállítások nem megfelelő módját.¹⁶

II.

1919. március 21-én Magyarország proletársága a maga kezébe vette a hatalmat. Mint a „Mindenkire” című kiáltvány¹⁷ mondja: „a magyar forradalom megmentésére egyetlen eszköz maradt ... a proletárság diktatúrája, a munkások és földműves-szegények uralma.”

A kiáltványt aláíró Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács bejelentette a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesülését, a Tanácskormány megalakulását, a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását, a proletár hadsereg megszervezését, fegyveres szövetséget ajánlott fel Oroszország proletariátusának és felhívással fordult a világ munkásságához a Tanácsköztársaság védelmében.

A nehézségek óriásiak voltak. Erre a kiáltvány is utal: „a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi kormányzótanács felismeri, mennyi nehézség-

¹⁴ A javaslat másolata megtalálható a Forráskiadvány 105. oldalán.

¹⁵ A leirat másolata megtalálható a Forráskiadvány 190–191. oldalán.

¹⁶ Báró Forster Gyula válaszlevelét a MOB irattár 1919. évi 75. számú ügyirata alapján ismerteti Gergelyffy András „Műemlékvédelmünk a Tanácsköztársaság idején” című, a „Műemlékvédelem” c. folyóirat 1959. évi III. évfolyam 4. számában megjelent cikkében.

¹⁷ A Kiáltvány megjelent a Budapesti Közlöny 1919. március 24-i 69. számában.

gel és áldozattal kell megküzdenie a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerű úton. Háborút kell viselnünk élelmünk és bányáink felzabarádításáért, harcot kell vívnunk proletár testvéreink szabadságáért és a magunk létéért. Nélkülözések, nyomorgás, szenvedés várakozik ránk ezen az úton.”

Ilyen körülmények között indult meg és ment végbe az a nagymérvű fejlődés, mely minden területen jellemezte a Magyar Tanácsköztársaságot.

Döntő változások történnek a művelődési politikában. Az Alkotmányban lerögzítésre kerül, hogy „a Tanácsköztársaság megszünteti a burzsoázia műveltségi kiváltságát és megnyitja a dolgozók előtt a műveltség tényleges megszerzésének lehetőségét.”¹⁸

A művelődésügyi politikát a Közoktatásügyi Népbiztosság irányítja. A Forradalmi Kormányzótanácsban belül először Kunfy Zsigmond, dr. Lukács György, Szabados Sándor és Szamuelyi Tibor nyert közoktatásügyi népbiztosi megbízást,¹⁹ majd a Kormányzótanács 1919. június 24-én bekövetkezett átalakítása során Pogány József lett a közoktatásügyi népbiztos,²⁰ ezt követően pedig dr. Lukács György népbiztoshelyettesi kinevezést kapott. A Közoktatásügyi Népbiztosságon belül Antal Márk irányította az Oktatási Főcsoportot, dr. Lukács György volt az irodalommal, művészettel és tudománnyal foglalkozó főcsoport vezetője, míg a Propaganda Főcsoportot Szabados Sándor vezette.²¹

A műemléki ügyekkel a dr. Lukács György irányítása alatt működő főcsoport foglalkozott. 1919. március 24-én dr. Lukács György megbízta dr. Pogány Kálmánt, a Szépművészeti Múzeum igazgatóját „a művészetet és a művészeket illető mindennemű ügyben való teljhatalmú helyettesítésével.”²² Dr. Pogány Kálmán mellett a népbiztosságon belül megalakult a Művészeti és Múzeumi Direktórium, melyben az építészeket Lessner Manó, a festőművészeket Berény Róbert, majd később Pór Bertalan, az iparművészeket Kozma Lajos, a szobrászokat Ferenczy Béni, a művészettörténészeket dr. Antal Frigyes és dr. Wilde János képviselte.²³ Pogány Kálmánnak a Vörös Hadseregbe való bevonulása után a direktórium vezetését helyetteseként dr. Antal Frigyes látta el.²⁴

¹⁸ A Magyarországi Szocialista Szövetségek Tanácsköztársaság Alkotmánya 10. § (megjelent a „Tanácsköztársaság” című hivatalos lap 1919. június 28-i 78. számában.)

¹⁹ A Forradalmi Kormányzótanácsot tagjainak kinevezését a „Tanácsköztársaság” című hivatalos lap 1919. április 5-i 10. száma közli.

²⁰ A Forradalmi Kormányzótanácsot a Tanácsok Országos Gyűlésének Központi Intézőbizottsága alakította át.

²¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság ügykörének felosztására vonatkozó 1919. július 3-án kelt belső körrendeletet közli: „A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája” című, Petrák Katalin és Milei György által sajtó alá rendezett 1959. évi kiadvány 38–39. oldalán.

²² A Közoktatásügyi népbiztos 67.563 szám alatt 1919. március 24-én kiadott megbízása a MOB irattárában 1919. évi 94. iktatószám alatt található.

²³ Pesti Hírlap 1919. április 11-i számában „Művészeti és Múzeumi Direktórium” című cikk. Berény Róbert kb. május közepén lemondott a Direktórium festőszakosztályának vezetéséről és helyébe Pór Bertalan festőművész került. Berény Róbert ezt követően mint a festőművész mesteriskola vezetője tevékenykedett.

²⁴ 1919. július 29-én a közoktatásügyi népbiztos a Direktóriumon belüli feladatok új elosztása ügyében intézkedett, de ez a Tanácsköztársaság bukása miatt már nem került végrehajtásra. A tervet szerint dr. Pogány Kálmán helyettesítését dr. Lessner Manó vette volna át dr. Antal Frigyesről, a múzeumi ügyeket dr. Kentzler Hugó, a művészeti ügyeket Knob Sándor intézte volna.

III.

Dr. Éber László 1919. március 23-án jelentette be a közoktatásügyi népbiztosságnak, hogy a feloszlott Műemlékek Országos Bizottsága ügyeinek vezetését átvette. Levelében utalás található arra, hogy a MOB újjászervezésére javaslatot készít.²⁵

A szervezet vezetésében az sem jelentett változást, hogy dr. Éber Lászlót a közoktatásügyi népbiztosság a Műegyetemen szervezett művészettörténeti tanszékre egyetemi tanárrá nevezte ki.

1919. június 3-án nyújtotta be Éber László a népbiztossághoz a MOB újjászervezésére vonatkozó javaslatát.²⁶ A javaslatból megállapítható, hogy annak elkészítésére dr. Pogány Kálmán adott rövid úton megbízást, s azt a direktóriummal folytatott előzetes tárgyalások során — főképp az alapelvek, a kinevezendő személyek vonatkozásában — alakították ki. A javaslatban megtalálhatók a hivatal alkalmazottaira a kinevezés, megerősítés és a leépítés terén tett, valamint a Műemléki Tanács tagjainak kinevezésére tett előterjesztések is.

Jellemző a javaslattevő gondolkodásmódjára, a humánus bánásmódra a Sztehló Ottó ügyében tett javaslat: „... tekintve, hogy felfogása és munkájának minősége nem áll összhangban a műemléki hivatal által érvényesítendő elvekkel és követendő eljárással, tekintve továbbá magas életkorát (Sztehló Ottó 1919-ben 68 éves volt — szerző megjegyzése.) tevékenységétől eredményt nem várhatunk. Tisztelettel javasoljuk, tehát a másodépítészeti állás megszüntetését. Mivel azonban Sztehló Ottó a bizottságnak nem kinevezett alkalmazottja, így tehát nyugdíjjogosultsága nincs, méltányosnak tartjuk, hogy a 26.514/1894 sz. a. kiutalt évi 5000 Korona tiszteletdíjának élvezetében meghagyassék, nehogy a bizottság szolgálatában töltött negyed évszázad után, élete végén kenyerét elveszítse.”

A hivatal felállítására vonatkozó javaslatot a népbiztosság elfogadta. A Tanácsköztársaság című hivatalos lapban 1919. július 26-án kihírdették a 63 K. N. számú rendeletet az Országos Műemléki Hivatal létesítéséről. A hivatal vezetőjévé dr. Éber Lászlót, ügyvivő-építészévé dr. Lux Kálmánt nevezték ki.²⁷

A jogszabály a felállítandó Országos Műemléki Hivatal feladatává tette „az ország műemlékeinek céltudatosabb és a mai felfogásnak megfelelőbb” gondozását, fenntartását, felvételét és publikálását.

A hivatal a rendelet értelmében vezetőségből és a vezetőség mellé rendelt Műemléki Tanácsból áll. A vezetőség tagjai — hivatalvezető és ügyvivő-építész — egyben tagjai a Műemléki Tanácsnak is. A hivatal munkáját a hivatalvezető irányítja, a folyó ügyeket saját elbírálása alapján intézi, közvetlen kapcsolatot tart a népbiztossággal, előkészíti és szerkeszti a hivatal által kiadott közleményeket, felelős a műemléki célokra biztosított összegek felhasználásáért, s az ügyvivő-építéssel együtt készíti elő a Műemléki Tanács elé terjesztendő ügyeket. Az ügyvivő-építész vezeti a hivatal által foganatosított összes műszaki munkálatokat. A vezetőséget a hivatal segédszemélyzete

²⁵ Dr. Éber László levele másolatban megtalálható a Forrás-kiadvány 105—106. oldalán.

²⁶ Dr. Éber László javaslata megtalálható a Forráskiadvány 106—111. oldalán.

²⁷ Dr. Éber László kinevezéséről szóló leirat megtalálható a Forráskiadvány 192. oldalán.

támogatja. Ezen belül a titkár látja el a hivatali könyvek, számadások vezetését és a vezető által rábízott érdemi ügyintézést, valamint a Műemléki Tanács ülésein a jegyzőkönyv vezetési teendőket. Az építész feladata a rajz és fényképfelvételek kezelése és gondozása mellett a műszaki ügyekben az ügyvivő-építész támogatása. A műszaki segéd az ügyvivő-építész irányítása mellett teljesíti a műszaki és irodai munkákat s ellátja a fenntartási és helyreállítási munkálatok alkalmával a munkavezetői teendőket.

A Műemléki Tanács a jogszabály szerint „hivatva van elvi és egyéb kiváló jelentőségű, illetve különösebb felelősséget igénylő ügyeket tárgyalni, s azok felett határozni”.

A tanács ülésein felvett jegyzőkönyvet a népbiztossághoz kell beterveztetni. A tanács a hivatalvezetőséget beszámoltathatja munkájáról, ellenőrizheti működését és utasításokat adhat részére. A tanács tagjai — a hivatalvezető és az ügyvivő-építész kivételével — társadalmi megbízatásként látják el feladatukat a Közoktatásügyi Népbiztosság 3 évre szóló kinevezése alapján. A tanácsnak a hivatalvezetőn és az ügyvivő-építészen kívül 11 tagja van.

A Műemléki Tanács elnökévé a közoktatásügyi népbiztos dr. Petrovics Eleket, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, a magyar művészettörténet egyik legkiemelkedőbb egyéniségét, helyettes elnökké Lessner Manó építészt, a Tanácsköztársaság idejében kinevezett műegyetemi tanárt, a Művészeti és Múzeumi Direktórium tagját nevezte ki. A Műemléki Tanács tagja lett dr. Antal Frigyes és dr. Wilde János művészettörténész a direktórium tagjai, dr. Kentzler Hugó a direktórium Műtárgyakat Társadalmasító Bizottságának vezetője, dr. Meller Simon a jeles műtörténész, aki a Tanácsköztársaság idején nyert egyetemi tanári kinevezést a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának művészettörténeti tanszékére, dr. Pogány Kálmán műtörténész a közoktatásügyi népbiztos művészeti ügyek ellátásával megbízott teljhatalmú megbízottja, Csányi Károly építész, az Országos Iparművészeti Múzeum osztályigazgatója, dr. Hüttl Dezső és Möller István a Műegyetem tanárai, valamint Schoen Arnold, a Pest-Budai Művészeti Almanach szerkesztője, a fővárosi műemlékek jeles publikálója.

Az Országos Műemléki Hivatal felállítását elrendelő jogszabály ugyan 1919. július 26-án hatályba lépett, de a Tanácsköztársaság pár nap múlva bekövetkezett bukása miatt a hivatal már nem kezdte meg működését.²⁸

IV.

Mivel a Műemlékek Országos Bizottsága feloszlata még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megtörtént, az Országos Műemléki Hivatal felállítására pedig a Tanácsköztársaság bukása miatt már nem került sor, így a Tanácsköztársaság idején lényegileg, egy a műemléki ügyek vitelét — a közoktatásügyi népbiztosság felügyelete és Éber László közvetlen irányítása alatt — ellátó hivatali szervezetről beszélhetünk.

A hivatali szervezet munkájában azonban mindazok a szempontok érvényesültek, melyek az Országos Műemléki Hivatal felállítását elrendelő jogszabályban meghatározást nyertek. Ez azért volt lehetséges, mert azok

²⁸ MOB irattár 1919. évi 149. iktatószám alatt. Ez az ügyirat volt a MOB utolsó aktája a Tanácsköztársaság idején.

vezették a hivatali szervezetet, akik a jogszabályt előkészítették. Tőlük származik „a céltudatosabb és a mai felfogásnak megfelelőbb” műemlékvédelem megfogalmazása is.

A műemlékvédelem alapja a Tanácsköztársaság idejében is az 1881. évi XXXIX. törvénycikk maradt. Azt, hogy ennek megváltoztatására később sor került-e volna, nem tudjuk, tény azonban, hogy ilyen jellegű intézkedést a hivatali szervezet a Tanácsköztársaság idején nem kezdeményezett.²⁹

Egyébként a régi jogszabályok érvényéről és alkalmazhatóságáról a Tanácsköztársaság idején külön jogszabály nem intézkedett. Azokat általában nem ismerték el érvényesnek, s új, szocialista szellemű jogszabályok megalkotását tűzték ki célul, mégis azok megalkotásáig általában kisegítésképpen felhasználták a régi jogszabályokat. Természetszerűleg nem kerültek alkalmazásra azok a jogszabályok — kifejezett hatályon kívül helyezés nélkül sem —, amelyek ellentétesek voltak a proletárdiktatúra elveivel és alapvető célkitűzéseivel.³⁰

Az 1881. évi XXXIX. törvénycikk rendelkezései nem voltak ellentétben a proletárdiktatúra célkitűzéseivel és alapelveivel, ezért azt alkalmazták a MOB-ra vonatkozó 19–24 §-ok kivételével. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a törvénycikk a változott körülmények miatt tartalmi módosuláson ment át. A műemlékfenntartás előírása ugyanis más jelentet olyan körülmények között, amikor a műemlékek zömmel magántulajdonban voltak és ismét más, amikor már állami tulajdonba kerültek. A tanácsköztársaság rendelkezése a kastélyok államosításáról, a lakóházak nagyrésznének szocializálásáról megteremtette az eredményesebb műemlékvédelmi munka előfeltételeit. A törvény tartalmi módosulása azonban főként abban állt, hogy a Tanácsköztársaság idején jelentősebb állami alapok állottak a műemlékvédelmi szervezet rendelkezésére, mint az ezt megelőző időkben.

A műemlékvédelem hivatali szervezete tevékenységét „a céltudatosabb és a mai felfogásnak megfelelőbb” műemléki politika következetes alkalmazása jellemezte, vagyis az 1881. évi XXXIX. törvénycikk előírásainak megvalósítása során új szemléletet igyekeztek érvényesíteni.

Ez az új szemlélet már a Tanácsköztársaság megalakulása előtti időben is létezett a MOB-on belül, de annak alkalmazására, sőt az ilyen nézetek nyílt kifejtésére sem volt mód. A Tanácsköztársaság idején sem fejlődött ki erről a szemléletről vita, bár a műemlékvédelmi munka ennek megfelelően folyt. A vita anyagát — érdekes módon — egy, a Tanácsköztársaság bukása után keletkezett iratból rekonstruálhatjuk.³¹

1919. decemberében Sztéhló Ottó másodépítész javaslatot adott be az élő műemlékek helyreállításának szabályozására vonatkozóan. Javaslatát mellékleteként a Tanácsköztársaságot szidalmazva ezt írja: „Az átkos szovjet köztársaság direktóriumának műemléki hivatala ilyen jelszavakkal szervez-

²⁹ Gergelyffy András a „Műemlékvédelem” című folyóirat 1959. évi III. évfolyam 4. számában megjelent „Műemlékvédelmünk a Tanácsköztársaság idején” című cikkében hivatkozik egy 1919. március 11-i MOB albizottsági ülésre, ahol eredménytelenül tárgyalásra került a műemléki törvény módosítása is. Ennek a Tanácsköztársaság előtti kezdeményezésnek folytatása nem volt.

³⁰ Halász—Kovács—Peschka: „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása” (1959) című kiadvány 23—29. oldalán.

³¹ Sztéhló Ottó beadványa és dr. Éber László észrevétele a MOB irattár 1920. évi 26. sz. alatt található.

tetett: Nem rekonstruálunk semmit: Összes működésünk az emlékek szűkös fenntartására és azok felvételére szorítkozik: A hivatal megfelelő fizetésrendezés mellett egész nyáron át felvételi utazásokat végez, megfelelően emelt napi-díjazás mellett: Tervező építészekre nincs szükség: Az elbocsátandó építészek nem pótolandók! Eddig élvezett javadalmuk a hivatal kiadványai költségeinek fedezésére fordíttatik.”

Sztehló Ottó javaslatára — mely nagyrészt a báró Forster Gyula 1906-ban megjelent „A műemlékek védelme a magyar és külföld törvényhozásban” című könyvében ismertetett, a műemléki fenntartási munkálatoknál kövendő szabályokra vonatkozó elméleteket ismétli (Gurlitt—Tornow) vita — 1919 decemberében dr. Éber László tett észrevételeket, amelyből a vita lényege megismerhető.

Dr. Éber László észrevételeiben ezt írja: „Nemcsak a Tanácsköztársaság alatt, hanem azt megelőzően már évek hosszú során át, mind az alulirotnak, mind más szakembereknek az volt a véleménye, hogy a restaurálás ama módszerével, amelynek az éppen Sztehló Ottó által „helyreállított” műemlékek elrettentő példái — és oly sok jogos kritikára adtak alkalmat — szakítani kell és a bizottság tevékenységének súlypontját az emlékek gondozására, fenntartására, felvételére és tudományos ismertetésére kell helyezni.

A műemlékvédelem kialakult elveivel ismerős szakember, akinek csak némi érzéke is van a régi művészet szépsége és értéke iránt, mély fájdalommal látja a restaurálással tönkretett emlékek hosszú sorát. (A szomorú példák egész serege képből közöltetett a „Magyarország Műemlékei” I. kötetében.) Másrészt, ha a szakember valamely emlékekkel tüzetesen óhajtván foglalkozni, a bizottság gyűjteményében levő felvételi anyagot kívánta alapul venni, lépten nyomon kitűnt annak merőben hiányos, megbízhatatlan volta. A restaurálásért lelkesedő építészekben ugyanis annyi megértés, kegyelet sem volt, hogy az általuk eredetiségéből kiforgatott emlékekről előzőleg lelkiismeretes, szakszerű felvételeket készítenek volna.”

Éber László észrevételeiben a továbbiakban azt írja a műemlékek felvételéről: „Nemcsak kíváncsi, hanem feltétlenül szükségesnek is véltük a műemlékek szakszerű felvételének komoly kiterjesztését, hogy a bizottság rajztárában mutatkozó szegényes hiányokat pótolni lehessen.”

Arra az állításra, hogy a Tanácsköztársaság idején a tervező építészek kiküszöbölésére törekedtek, Éber László így válaszolt: „Sem a szovjet alatt, sem azelőtt nem volt szó a tervező építészek kiküszöböléséről, sőt ellenkezőleg az volt a felfogásunk, hogy a legkisebb munkát is csak arra hivatott szakembernek kellene végeznie, nem tudatlan palléroknak, vállalkozóknak akikben Sztehló másodépítész oly vakon megbízott. Feltétlenül kiküszöbölendőnek tartottuk azokat, akiknek eddigi tevékenysége a műemlékek gondozásáról való helyes elvekkel nem egyeztethető össze.”

Éber László észrevételeiben kifejti azt is, hogy a Tanácsköztársaság alatt „a bizottság kiadványainak fejlesztését egyik elsőrendű feladatuknak tartották.

A vita anyagából megállapítható, hogy mit értettek céltudatosabb és a mai felfogásnak megfelelőbb műemlékvédelmi szemléleten. Ezen felül azonban még más is megállapítható az anyagból. Éber László szilárd álláspontja és bátor, félelmet nem ismerő helytállása, mely csak kiegészíti és teljessé teszi azt a képet, melyet a Sztehló Ottóra vonatkozó Tanácsköztársaság alatti javaslatából kaptunk róla. Ez az állásfoglalás bizonyítja, hogy Éber László

semmilyen körülmények között nem alkudott meg, s elképzeléseirért, elveiért akkor is ki mert állni, amikor ez nem jelentett érdemet és dicsőséget.

Az új szemléletre vonatkozó utalás található dr. Lux Kálmánnak a Tanácsköztársaság idején megjelent „Budapest műemlékei tekintettel a városrendezésre” című cikkében is.³² A cikkben dr. Lux Kálmán Budapest műemlékeiről számot adva megemlíti „... a középkor nevezetes emléke volt átépítése előtt a Nagyboldogasszonyról elnevezett koronázó templom...”, majd később ugyanerről ezt írja: „... az elragadó szépségű halászbástya és koronázó templom... művészi kvalitásuknál fogva védelmet kívánnak és érdemelnek.” Vagyis míg dr. Lux Kálmán, Schulek Frigyes művészeti alkotásait két évtizeddel megvalósításuk után művészi kvalitásuk miatt védelemre érdemesnek minősíti, ugyanakkor ugyan azt a koronázó templomot a nagymérvű átépítése miatt nem tekinti a középkor nevezetes emlékének.

Az új szemléletet vallók elítélték az úgynevezett stílszerű műemléki helyreállításokat, mellyel a műemléket eredeti jellegéből, szépségéből kiforgatták, mellyel az egyes korszakok jellegzetes — a műemlék értékéhez hozzájáruló — részeit önkényesen megsemmisítették, mely nem a műemléket, hanem a műemléki helyreállítást végző művészt helyezte előtérbe az új, eddig sohasem volt „műemlék” megépítésével, vagyis a műemlék restaurálás során történő elpusztításával.

Eber László és társai igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a műemlék szakszerű felmérésének és dokumentálásának, a tudományos szemlélet előtérbe állításának s a műemléki anyag tudományos feldolgozásának és népszerűsítésének. A műemlékvédelmet nem tekintették öncélú tevékenységnek, hanem a kultúrharc egyik fontos nevelő hatású eszközének. Ezt egyébként dr. Lux Kálmánnak, a már hivatkozott cikke is tanúsítja. A modern városrendezés és a műemlékfenntartás összeütközésének lehetőségeit taglalva állást foglal amellett, hogy ha valamely történeti becsű és szép épületet fel kell áldozni a városrendezés érdekében a lebontandó épület „alakját meg kell rögzítenünk... pontos és a részletekre is kiterjedő építészeti felvétellel.” Majd később ezt írja: „Kötelezni kell minden építészre, ki régi művészi értékű ház helyére emel épületet, hogy a régi ház teljes műszaki felvételét díjazás ellenében hajtassa végre, s azt az illetékes forumnál helyezze el.” Cikkében egyúttal javaslatot tesz a főváros építészeti emlékei lajstromozásának és műszaki felvételének haladéktalan megindítására. „Ennek a műveletnek kell szükségszerűen megelőznie a városrendezési tervet is, mert hiszen a főváros művészeti topográfiájának megállapítása nélkül tudatos rendező tervet készíteni nem lehet.”

Dr. Lux Kálmán cikke alapján a Magyar Mérnök- és Építész Egylet átiratot intézett a Fővárosi Népbiztossághoz, mely a műemléki hivatali szervezettől megkérte a fővárosi műemlékek jegyzékét, majd ezt követően a Művészeti és Múzeumi Direktórium elrendelte a fővárosi műemlékek felvételének elvégztetését a foglalkozás nélküli építészek bevonásával.

A munkára a direktórium 250 000 Koronát utalt ki. A felmérést dr. Lux Kálmán irányította s abban részt vettek Fritz Oszkár, Gierl Kálmán, Graner Nándor, Jakab Dezső, Kiss László, Komor Marcell, Lassgalner Oszkár, Müller Tibor, Radó Sándor, Reischl Kálmán, Reischl Gusztáv, Rerrich Béla, ifj. Schömer Ferenc, Szabó Jenő, Vajda Andor, Wälder Gyula, Vajda Pál,

³² Megjelent a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 1919. május 4-i 18. számában.

Weiszer József, továbbá Simek András, Nagrand Mihály, Vojtáss Béla, Barna Imre, Szalatnai Artur, dr. Baráth Béla, Novák Ede, Binder Alfonz, ifj. Bayer Gyula, Csánki Dénes, Gyurkovics János, Mocsányi Károly építészek. Közreműködésükkel nagyrészt már a Tanácsköztársaság idején elkészült a Bón u. 10. számú ház, a vízivárosi plébániatemplom, a régi pénzügyminisztérium épülete, az Egyetemi templom, a Belvárosi plébánia templom, a Károlyi palota, a Bathyány tér 4. számú ház, a Belvárosi Ferencrendi templom, az Óbudai Zichy kastély, a belvárosi Kötő u. 10. számú ház, a Budavári Csonkatorony, a Városház homlokzata, a Szervita téri Szt. Háromság szobor, a régi Szt. János kórház és a Veres Pálné u. 8. számú ház felmérése, valamint a Belvárosi templom szentélyének távlati felvétele és az Athenaeum lebontott épületének rekonstrukciósterve.³³

Az új szemléletbe az ismertetteken felül még beletartozott a műemléki célokra rendelkezésre bocsátott hitelek tervszerűbb és meggondoltabb felhasználásának biztosítása is. Ezt elsősorban azáltal kívánták elérni, hogy a tulajdonosokat fokozottabb anyagi helytállásra ösztönözték. Kitűnik ez egy, a Tanácsköztársaság idején a népbiztossághoz beterjesztett javaslatból is.³⁴ A márokpapi műemléki értékű református templom tetőzetének helyreállításához az állami támogatás folyósítását a hivatali szervezet az alábbi indokkal nem javasolta: „Az, hogy valamely templom régi, illetőleg többé-kevésbé műemléki jellegű, nem mentheti fel az illető egyházközséget a fenntartás kötelezettsége alól. A műemlékek fenntartására szolgáló javadalomnak nem az a rendeltetése — mint az a múltban nem egyszer történt —, hogy annak igénybevételével az egyházakat segítsék, hanem, hogy megokolt esetekben a műemlékvédelem magasabb céljait szolgáljuk vele.”

Az új műemlékvédelmi szemléletbe beletartozott az operatív, gyors, segítőjellegű beavatkozás is. Ezt bizonyítja az alábbi eset is. Dr. Tóth Kurucz János fővárosi polgári iskolai igazgató — aki már több mint egy évtizede foglalkozott régészeti munkával — 1919 júniusában javaslatot tett a hivatali szervezetnek az ószőnyi körzetben levő pusztulásnak kitett római kori kövek összegyűjtésére és megmentésére. A hivatali szervezet előterjesztésére a népbiztosság engedélyezte a kövek összegyűjtését s ehhez a Művészeti és Múzeumi Direktórium 20 000 Korona ellátmányt biztosított. A lelkes régész a helyi direktóriumok támogatásával Ószőnyből és környékéről több, mint száz római kori követ gyűjtött össze és helyezett biztonságba.”^{35–36}

Az 1919. évi műemléki célokra biztosítandó anyagi fedezetet még 1918-ban a legnagyobb háborús takarékoság jegyében tervezték meg.³⁷ 120 000 Koronát terveztek a vajdahunyadi és zólyomi vár, valamint a milléniumi emlékművek fenntartására, kisajátításokra, ásatásokra és építészeti tiszteletdíjakra, továbbá 115 000 Koronát az egyházi emlékek helyreállítására és a

³³ A munkák elvégzésével megbízott építészek neve és az elvégzett munka megállapítható a MOB irattár 1920. évi 5. sz. ügyiratából, mely az elszámolást tartalmazta. Egyébként megjegyzem, hogy ezt a felmérési munkát 1919. november 4-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter „a jelenlegi viszonyokra tekintettel” leállította.

³⁴ MOB irattár 1919. évi 88. sz. ügyirat

^{35–36} Jellemző, hogy a Tanácsköztársaság bukása után dr. Tóth Kurucz János e tevékenységét a vallás- és közoktatásügyi miniszter vizsgálat tárgyává tette, mivel a kommunizmus idején a direktóriumok támogatásával végezte tudományos munkáját. (MOB irattár 1920. évi 94. és 140. sz. ügyirat.)

³⁷ MOB irattár 1918. évi 623. sz. ügyirat.

visegrádi Salamon torony minimális állagbiztosítási munkáira. Műemléki célokra 1919-ben a jóváhagyott költségvetésben — a dologi kiadásokra tervezett 31 500 Koronán kívül — 235 000 Korona állt rendelkezésre.

A budapesti műemlékek felmérésére folyósított 250 000 Korona, a római kori kövek összegyűjtésére biztosított 20 000 Korona költségvetésen felül folyósított összegek voltak, e mellett még arányosan felhasználásra kerültek a betervezett költségvetési összegek is. A Tanácsköztársaság idején továbbfolytatták a ménhárdi, a velemeri római katolikus templom, a kerezi apátság, a gödöllői Immaculata szobor helyreállítását, elvégezték az almakeréki evangélikus templom freskóinak helyreállítását és folytatták a dr. Lux Kálmán által elkezdett ásatásokat a budai várban.³⁸ A rendelkezésre álló keretekből ezen felül az előző évről áthúzódó költségeket is kifizettek. Megállapíthatjuk, hogy bár a Tanácsköztársaság idején az ország anyagi helyzete tovább romlott, a munkaerő és anyagihiány súlyosbodott, a műemlékvédelmi célokra eredetileg betervezett összegeknek mégis több, mint kétszeresét használták fel.

Mint már fentebb említettem a Tanácsköztársaság előtti időben a műemlékvédelem egyik állandóan visszatérő és megoldatlan problémája volt az ingó emlékek megvédése. A Tanácsköztársaság idején ebben a vonatkozásban is igen mélyreható intézkedések történtek.

Egyesekben felmerülhet az a gondolat a tanulmány e részének olvasása során, hogy miért foglalkozom a műemlékvédelem körében az ingó emlékek védelmével, holott az nem volt a műemléki szervezet feladata, s az ilyen jellegű munkát a Tanácsköztársaság alatt nem a műemléki szervezet végezte.

Úgy érzem, hogy az ingó emlékek e tanulmányban való tárgyalására egyrészt az adja meg a jogalapot, hogy azokat még ebben az időben is nagyon gyakran „ingó műemlék”-nek nevezik, sőt az e tárgyban született törvényjavaslatok is az ingó műemlékekről tartalmaznak rendelkezéseket, másrészt az a tény, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága és a Tanácsköztársaság műemléki szervezete is konkrét javaslatokat tett az ingó emlékek megóvása érdekében. Forster Gyulának a MOB elnökének e téren tett javaslatai és e tárgyban írt könyvei is emellett tanuskodnak még akkor is, ha a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa tagjaként tette meg javaslatait.

1918 júliusában a MOB-on belül dr. Éber László javaslatot készített az ingó emlékek összeírására. Az összeíráshoz tervezett kimutatásban az alábbi adatokat akarták begyűjteni: a tárgy megnevezése, anyaga, méretei, tüzetes leírása, korának megjelölése, készítője neve, az illető tárgyra vonatkozó feljegyzések és adatok. A begyűjtendő anyag „szakférfiak” által történt feldolgozása után kívánták az ingó emlékek jegyzékét összeállítani. (Megjegyzem, hogy a Tanácsköztársaság bukása után, 1921. áprilisában ugyanezt a javaslatot terjeszti fel a MOB a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.)

Az ingó műemlékekre vonatkozó törvényjavaslatokban a Magyar Nemzeti Múzeumnak, mint az „ingó emlékek felügyelőségének” feladata nyert meghatározást, azonban a múzeumi szervezet ebben az időben még nem volt alkalmassá téve ilyen jellegű tevékenység ellátására. Ilyen körülmények között érthető, hogy egy kifejezetten műemlékvédelmi feladatok ellátására életre-hívott szervezet — mint amilyen a MOB volt — végzett bizonyos fokú kezdeményező tevékenységet az ingó emlékek vonatkozásában is. Ez azzal is indokolható, hogy az 1881. évi XXXIX. törvényeikk nemcsak a történeti vagy művészi becsértékkel bíró építmények védelmét bízta a MOB-ra, hanem azok tartozékainak védelmét is. Ezek a tartozékok azonban lényegüket tekintve

ingó emlékek voltak, s csak az építmény kapcsán tartoztak a műemlékek közé. Tehát a MOB az épület tartozékaként hozzá tartozó ingó emlékek védelmét biztosítva, fokozottabban látta az építmény tartozékként nem minősíthető ingó emlékek megvédésében mutatkozó hiányosságokat. A MOB dolgozói, — akik közül sokan — mint dr. Éber László is — múzeumi területről kerültek át a szervezethez, s az ingó emlékek iránti érdeklődésük megmaradt, fokozottabban látták az ingó emlékek, s ezen belül főképpen az egyházi ingó emlékek veszélyeztetettségét, mivel szoros kapcsolatuk volt a műemléki templomok révén a műkincseket kezelő egyházakkal.

1919. március 22-én a Forradalmi Kormányzó Tanács határozatot hozott a magánkézben levő múzeális értékű kincsek összeírásáról és államosításáról. A Kormányzótanács a „Vidéki Munkás-, Katona- és Paraszttanácsok és Direktóriumok hatáskörét megállapító” — a Vörös Újság 1919. április 1-i számában közzétett — rendeletével elrendelte a kastélyok lefoglalását, s az ott talált műkincsek, festmények és műtárgyak összeírását és külön lezárható helyiségben való elraktározását.

1919. március 25-én dr. Éber László az alábbi javaslatlal fordult a Köz-oktatásügyi népbiztoshoz:³⁹ „Legyen szabad Népbiztos elvtárs figyelmét a régi művészet alkotásainak arra az óriási tömegére irányítanom, amely az egyházak birtokában van. Azokon a műveken kívül, amelyeket az elmúlt századok vallásos áhitata a templomokban felhalmozott és amelyek azokhoz mintegy szervesen hozzátartoznak, igen nagy a száma az ún. egyházi szerelvényeknek és egyéb ingó, helyhez nem kötött művészi tárgyaknak. Ezeknek értéke gyakran igen jelentékeny: sok esetben régi kultúránk, művészetünk kiváló emlékei. Ezzel szemben sok alkalommal azt kellett tapasztalnom, — mi egyébiránt szaktársaim előtt is ismeretes —, hogy ezeket a becses tárgyakat gondozóik — akiknek a legkritikább esetben van sejtelmük azok értékéről — nem tartják fenn kellő figyelemmel, a használat által pusztulásukat siettetik, holott az istentisztelet szükségleteinek újabb, értéktelenebb tárgyak is megfelelnének. Számtalan gyönyörű miseruha, remek művű kehely veszett így el örökre! Az sem ismeretlen a szakemberek előtt, hogy nem egyszer áruba is bocsájtottak ily emlékeket és élelmes kereskedők nem egy darabot csaltak ki a tudatlan falusi plébánosoktól. Azok azután sok esetben külföldre kerültek gyűjtőkhöz, akik kapva kaptak rajtuk. Tagadhatatlan végül, hogy ezek a művészeti emlékek el vannak vonva a szemlélettől, mintegy holt tőkét képeznek, tőkét, amely egyre fogy anélkül, hogy a művész, a tudós, a nép azt az okulást és gyönyörűséget meríthetné belőlük, amelyet nyújthatnának ha megfelelő helyen és módon őriznék azokat. Hányan látták vajon közülünk például Mátyás király kálváriáját, melyet az esztergomi székesegyház gazdag kincstárában őriznek, pedig annak látása még a művészetekben teljesen járatlan ember szemében is szinte egyesapásra érthetővé teszi azt a varázserőt, amellyel az emberi szellem, ízlés és ügyesség a holt anyagot műremekké képes alakítani.

Szerény véleményem szerint kívánatos, hogy a templomok berendezéséhez és díszéhez tartozó nagyobb tárgyak rendeltetési helyükön maradjanak, mert művészeti szempontból ott hatnak legerősebben és mert a művészet

³⁸ MOB műemléki törzskönyvből vett adatok.

³⁹ MOB irattár 1919. évi 87. sz. ügyirat. (Egyébként ismerteti a Forráskiadvány 133—134. oldalán is.)

alkotásainak látásához juttatják a népet oly helyeken is, ahol erre más alkalom nem kínálkozik. Ily tárgyak csak oly esetben helyezendők nyilvános múzeumokba, ha eredeti helyükön fenntartásukat veszély fenyegeti. De egész más beszámítás alá esnek ama fentemlített kisebb tárgyak, melyek romlásnak, elkallódásnak, eltulajdonításnak vannak kitéve. Sürgős kötelességünknek tartom, hogy ezeket nyilvános gyűjtemények őrizetére bízuk és ezáltal közkinccsé tegyük.”

A hivatali szervezetnek az ingó emlékekkel kapcsolatos állásfoglalását a tudományos lelkiismeretesség, s az a szándék sugallta, hogy azokat a néppel megismertesse, közkinccsé tegye.

Dr. Éber László a javaslat befejező részében utalt arra, hogy ha nézetei elvi helyeslésre találnak, úgy a megoldás módjára részletes javaslatot készít. A Közoktatásügyi Népbiztosság állásfoglalásra jogosult referense a beérkezett ügyirat előadói ívére feljegyezte, a Népbiztosság „időszerűnek és kívánatosnak tartja, hogy a templomi műkincsek megőrzésének és közszemlére tételének kérdése tárgyalás alá vétessék.” Ennek megvalósítása érdekében 1919. április 11-én dr. Pogány Kálmán felkérte Éber Lászlót, hogy a megoldás módozataira dolgozzon ki javaslatot, s e végből vegye fel a kapcsolatot Fáber Oszkárral, a Vallásügyi Minisztérium likvidálására kiküldött politikai megbizzottal.⁴⁰ Nincs adat arra, hogy ez megtörtént-e, s hogy dr. Éber László javaslata felhasználásra került-e az egyházi vagyonok államosítása során, de az e tárgyban kiadott rendelkezések ezt valószínűvé teszik.

1919. április 21-én a közoktatásügyi népbiztos kiadta a 13. KN. sz. rendeletét⁴¹ az egyházi vagyonok köztulajdonba vételéről. A jogszabály szerint „az egyházi, hitfelekezeti és az általuk kezelt alapítványi vagyonok” államosításra kerülnek. Az államosítás nem terjedt ki a templomokra, nyilvános kápolnákra és a rendszeres használatra szánt imaházakra, kálváriákra, szobrokra, haranglábakra, valamint a vallási szertartásokhoz szükséges felszerelésekre. A Forradalmi Kormányzótanács rendelkezése alapján azonban fel kellett leltározni a múzeális értékű egyházi szerelvényeket, egyházi műtárgyakat is, de azokat ideiglenes intézkedésig a leltár alapján az illető egyház-község kezelésében kellett hagyni. Ez a rendelkezés az egyházi műkincsek — ingó emlékek — felleltározásán túlmenően kilátásba helyezte azok közgyűjteményben való elhelyezését is.

A múzeális becsű műtárgyak államosítása előbb kezdődött el mint az egyházak kezelésében levő műkincsek szocializálása, de a két munka egybefolyt, lényegileg az egész Tanácsköztársaság ideje alatt tartott.

1919. március 22-én dr. Lukács György közoktatásügyi népbiztos megbízást ad dr. Antal Frigyes, dr. Kentzler Hugó és dr. Wilde János részére, hogy dr. Pogány Kálmán vezetésével végezzék el a budapesti és vidéki magánosok és jogi személyek tulajdonában levő múzeális becsű műtárgyak zár alá vételét, illetve közgyűjteményekbe való elszállítást. A meghatalmazás rendelkezést tartalmaz arra, hogy a tulajdonosok kötelesek magukat alávetni a megbízottak intézkedéseinek, s a polgári és katonai hatóságok a legmesszebbmenő támogatást kötelesek részükre biztosítani.⁴²

⁴⁰ Dr. Pogány Kálmán levelét közli a Forráskiadvány 208. oldalán.

⁴¹ Megjelent a Tanácsköztársaság c. hivatalos lap 1919. április 27-i 29. számában.

⁴² A meghatalmazást közli a Forráskiadvány 131—132. oldalán.

1919. március 26-án újabb megbízások kerültek kiadásra, s ezekben szerepel Csányi Károly, dr. Csermelyi Gyula, dr. Hoffmann Edit, dr. Layer Károly, dr. Takács Zoltán és dr. Wilde Ferenc neve is.⁴³

A Tanácsköztársaság bukása után dr. Hoffmann Edit az ügyészségen tett vallomásaiban megemlíti még Gyárfás Juliska és Perl Klára nevét is, akik a társadalmasításban részt vettek.⁴⁴ A köztulajdonba vétel munkájában rajtuk kívül részt vettek még a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum szakemberei is. Egy 1919. augusztus 9-én kelt rendőrségi feljelentés szerint dr. Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója is „buzgón közreműködött a társadalmasításban, bár a bizottságnak nem volt tagja.”⁴⁵

A társadalmasítás első tapasztalatai alapján felállításra került a Műtárgyak Társadalmasító Bizottság, dr. Kentzler Hugó vezetésével. Tekintettel a műtárgyak fontosságára, a bizottsághoz csatolták a lakásbizottság zárlati osztályát is, mely az elhagyott lakások zár alá vételét foganatosította.

A társadalmasításnak három fázisa volt: a műtárgyak kiválasztása, zár alá vétele és elszállítása. A kiválasztást minden esetben hozzáértő műtörténészek végezték.

Kentzler Hugó első útja Esztergomba vezetett, ahol a primási kincstár anyagát leltározta fel. Az Iparművészeti Múzeumba felszállított műkincsek között volt a dr. Éber László által említett Mátyás király kálváriája is. Ezen akció eredményeképpen kerültek múzeumi kezelésbe a Kismartonban és Fraknóváran megtalált Eszterházy-kincsek, valamint a nagycsákányi kastélyban talált Batthyány-kincsek is.⁴⁶

A Tanácsköztársaság bukása után a „szocializált gyűjteményekről” írt cikkben⁴⁷ az elfogulatlanak nem nevezhető cikkíró ezt írja: „A kommunista uralom művészeti direktóriuma a kebelében létesített szocializáló bizottság révén 120 gyűjteményt társadalmasított és helyezett el az Iparművészeti Múzeumban. A tárgyak kiválasztását múzeumi tisztviselők végezték. Nem egy gyűjtő éppen ez okból maga kérte, hogy gyűjteményét elvigyék, mert érezte, hogy az a múzeumban nagyobb biztonságban van, mint saját otthonában. Az átvételkor pontos jegyzékek készültek és minden egyes tárgy a jegyzéknek megfelelő számot kapott, ami az egyes gyűjtemények kiválasztását mindenkor lehetővé teszi.”

A dr. Hoffmann Edit által az ügyészségi meghallgatáskor készített kimutatásban is található olyan eset, amikor a tulajdonos kérte a gyűjtemény társadalmasítását. „Gyűjteménye védelme céljából Kiszely saját kérelmére zár alá vettem és felleltároztam a gyűjteményt, de megmondtam Perl Klárának és Steinernek, hogy csak Kiszely újabb kérelmére szabad elszállítani. Ez nem vált szükségessé.”⁴⁸

Margittay Ernő a „Vörös Művészeti Politika” című, a Tanácsköztársaság

⁴³ A meghatalmazást közli a Forráskiadvány 200. oldalán.

⁴⁴ A listát közli a Forráskiadvány 149–150. oldalán.

⁴⁵ A feljelentést közli a Forráskiadvány 149. oldalán.

⁴⁶ Az Újság 1919. április 22-i számában megjelent „Vidéki műkincseink Budapesten. A vidéki magángyűjtemények szocializálása” c. cikk.

⁴⁷ Megjelent a Magyar Iparművészet 1919. XXII. évfolyam 3–10. számának 105. oldalán „Múzeumi ügyek” címszó alatt „CS.” jelzéssel.

⁴⁸ A Forráskiadvány 201–203. oldalán található dr. Hoffmann Edit ügyészség részére készített összeállítása.

bukása után megjelent cikkében⁴⁹ kénytelen megállapítani: „akármily véleménynel vagyunk is a direktórium munkájáról, az még sem tagadható le, hogy a jelentékenyebb magyar gyűjtemények köztulajdonba vételével — ha mindjárt akaratomon kívül is — komoly szolgálatot tettek. Ha ezeket a gyűjteményeket nem szedik össze és nem helyezik biztonságba, ki tudja mi történt volna velük.”

Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum igazgatója — aki nem helyeselte a műtárgyak társadalmosítását — maga is kénytelen volt megállapítani:⁵⁰ „addig is amíg tulajdonosaiknak visszaadhatók lesznek (ti. a műkincsek) a múzeum felhasználja a ritka alkalmat a műkincsek alapos tanulmányozására, s mintegy leltározására, aminek későbbi kiállítások, publikációk, s mindennekfelett ingó műemlékeink védelme szempontjából tagadhatatlanul nagy hasznát láthatjuk.”

A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. július 11-én kelt, a Népgazdasági Tanács pénzügyi főosztályához az előirányzat nélküli költségek fedezése érdekében írt feljegyzésében⁵¹ utalás található arra, hogy „a bizottság (ti. a Műtárgyakat Társadalmosító Bizottság) működését a múzeumok javára — tekintve, hogy még nagy számmal vannak szocializálandó és múzeális értékű műtárgyak — előreláthatólag még hónapokig lesz kénytelen folytatni.” Erre a célra havi 40 000 korona kiadást előirányozva három hónapra 120 000 koronát igényelt a Népbiztosság. Az előterjesztésből kiderül az is, hogy a szocializálásra 1919. júliusáig 80 000 koronát fordítottak. Arról nincs adat, hogy az engedélyezett 120 000 koronából milyen összeg került felhasználásra a Tanácsköztársaság bukásáig, az azonban biztos, hogy Margittay Ernő „Vörös művészeti politika” című cikkében írt 520 000 korona ilyen célú felhasználására nem került sor.

A Forradalmi Kormányzótanács a magántulajdonban levő műkincsek állami tulajdonbavételével azt kívánta biztosítani, hogy a nagy művészi értéket jelentő képeket, szobrokat és más művészi tárgyakat ne csak a kiváltságosok élvezhessék, hanem „... a proletárállam minden tagja megtanulja ismerni és becsülni a szépet.”

A műkincsek államosítása során tervszerűen ment végbe a központosított múzeumok és a helyi múzeumok anyagának fejlesztése és rendezése. A nép elől — sőt a tudományos feldolgozás elől is — elzárt műkincsek nagy tömege került az állami gyűjteményekbe. A Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről 1919. júniusában összeállított jelentés⁵² szerint a Műkincseket Társadalmosító Bizottság a Szépművészeti Múzeumnak 1065, a Műcsarnoknak 548 db, muzeális értékű festményt adott át, melyek között Rembrandt, Brueghel-Hals, Greco, Goya, Tintoretto, Delacroix, Corot, Courbet, Manet, Renoir, Munkácsy Mihály, Paál László, Székely Bertalan képei is voltak. Az Iparművészeti Múzeumban több mint 5000 műtárgyat helyeztek el ebben az időben.

⁴⁹ Megjelent a Magyar Iparművészet 1919. XXII. évfolyam 3—10. számának 50—62. oldalán.

⁵⁰ Megjelent a Magyar Iparművészet 1919. XXII. évfolyam 3—10. számának 63—64. oldalán „Iparművészeti intézményeink a proletárdiktatúra alatt I. az Országos Iparművészeti Múzeum” cím alatt.

⁵¹ Megtalálható a Forráskiadvány 175—179. oldalán.

⁵² Közli a „Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája” című, Petrák Katalin és Milei György által sajtó alá rendezett gyűjtemény 198—220. oldalán.

Az 1919. június 14-én a Műcsarnokban megnyitott nagyszabású kiállításon bemutatták a köztulajdonba vett műtárgyakat. A kiállítás a korabeli lapok beszámolóí szerint igen nagy sikert aratott.⁵³

A Tanácsköztársaság idején a nagymérvű papírhány miatt — a papírgyárak az intervenciós csapatok által elfoglalt területeken lévén — valamint a rendelkezésre álló viszonylag rövid időre tekintettel — mely a művek megjelentetésére sem volt elegendő —, nem volt lehetőség nagyobb mérvű műemléki ismertető, népszerűsítő munka kibontakoztatására. 1919-ben — ugyanúgy mint ezt megelőzően — műemlékvédelmi folyóirat hiányában a különböző rokonterületek évkönyveiben jelentek meg a műemléki vonatkozású cikkek és tanulmányok. Ezeket az évkönyveket azonban ebben az évben a Tanácsköztársaság bukása után adták ki, s így, ha kiadásra tervezve is voltak az új szemléletet tükröző műemlékvédelmi tanulmányok, azok megjelenését az ellenforradalmi időszakban már nem tették lehetővé. Kifejezetten műemléki vonatkozású tanulmány a Tanácsköztársaság idején dr. Lux Kálmán tollából jelent meg „Budapest műemlékei tekintettel a városrendezésre” címmel a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönyében. A Tanácsköztársaság bukása után jelent meg az 1919. évi Archeológiai Értesítőben dr. Éber László összeállítása a faemlékek megóvásáról. E cikk tudományos jellegű és főként a MOB-on belül e kérdésben kibontakozott vita anyagát tartalmazza.

A múlt művészeti értékeinek ismertetésére, s általában az ismeretterjesztő munkára az egyetemek katedráin és a különböző munkástanfolyamokon volt lehetőség. A Marx–Engels Munkásegylet kiadványai sorozatban dr. Kentzler Hugónak ebben az időben jelent meg „Bevezetés a képzőművészetbe” című könyve, melyet az egyetemen tankönyvként használtak. A Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum által szervezett munkástanfolyamok keretében több ismeretterjesztő előadás hangzott el. Így dr. Éber László: A klasszikus ókor szobrászata; Payr Hugóné: Az ötvösség; Oroszlán Zoltán: Római élet Pannóniában; Layer Károly: Népies kerámika; Varju Elemér: Fegyverek fejlődése címen tartott előadást.⁵⁴

A művészeti és ezen belül a műemléki népszerűsítő munka fellendülésére a Tanácsköztársaság bekövetkezett bukása miatt nem kerülhetett sor, de a nehéz körülmények között végzett népművelő tevékenység minden elismerést megérdemel és követésre méltó.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napos uralma után elbukott. Megkezdődött az ellenforradalom, kezdetét vette a megtorlás. 1919. szeptember 24-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter a műemléki hivatal szervezethez kormánybiztosként kiküldi Kertész K. Róbert miniszteri tanácsos, egyetemi magántanárt⁵⁵ azzal a feladattal, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága visszaállítást készítse elő. Dr. Éber László és dr. Lux Kálmán ellen megindult a fegyelmi

⁵³ A Vörös Újság 1919. június 18-i számában megjelent „A szocializált műtárgyak első kiállítása” című cikk.

⁵⁴ A Vörös Újság 1919. június 3-i számában megjelent cikk alapján.

⁵⁵ MOB irattár 1919. évi 175. sz. ügyirat.

eljárás, s ennek során a miniszter 1920. február 11-én mindkettőjüket fegyelmi büntetéssel sújtja.⁵⁶

A dr. Éber László ügyében hozott határozat megállapítja: „A lefolytatott fegyelmi eljárás eredményeképpen a kommunizmus ideje alatt hivatali állásával és műveltségével össze nem egyeztethető, s a köteles nemzethűség szempontjából kifogásolható magatartásban vétkesnek találtam, miértis e magatartásáért szigorúan megrovom, s fegyelmi büntetésként a fokozatos előléptetésnek 10 évre való megvonására ítélem. A szolgálat érdekében szükségesnek tartom azt is, hogy jelenlegi alkalmazása helyett olyan szolgálati beosztást nyerjen, ahol vezetőszerpet nem visz, s csupán az elméleti munkálkodás területén működhetik...” A határozat indokolása szerint dr. Éber László „...azáltal, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága átszervezésére vállalkozott, a törvénytelen műegyetemi tanár kinevezést elfogadta, egy exponált kommunista nővérét asszisztenséül maga mellé vette, magát kommunista érzelműnek mutatta, sőt véresszájú kifakadásokat tett, hivatali állásával és műveltségével össze nem egyeztethető magatartást tanúsított a kommunizmus alatt...”

A fegyelmi határozat dr. Lux Kálmánnak azt az eljárását helytelenítette, hogy „dr. Éber Lászlónak kezére járt a műemléki hivatal szervezésében.”

Dr. Éber Lászlót a minisztérium előbb rendelkezési állományba helyezte, majd később nyugdíjazta. 1920. szeptember 28-tól az előadói teendők ellátásával a minisztérium ideiglenesen dr. Lechner Jenő építészt, egyetemi magántanárt bízta meg.⁵⁷

Az 1920. évi I. törvénycikk érvénytelennek minősítette a Magyar Népköztársaság és a Magyar Tanácsköztársaság mindennemű rendelkezését és az 1918. október 31-ét megelőző állapot visszaállítását rendelte el. E jogszabály alapján az 1918. februárjában feloszlott Műemlékek Országos Bizottságának is újra meg kellett volna kezdenie működését, hiszen az eredeti öt évre szóló tagsági megbízatás 1922. februárjáig tartott. Ez az intézkedés azonban késedel-

⁵⁶ MOB irattár 1920. évi 8. sz. ügyirat.

Egyébként dr. Lux Kálmán fegyelmi ügyével kapcsolatosan szükségesnek tartom megjegyezni, hogy nevezettet a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem mint az Országos Műemléki Hivatal kinevezett ügyvivő építészt, hanem, mint a műemléki hivatali szervezettel megbízási viszonyban levő önálló építészt vonta fegyelmi eljárás alá, ezért érthető, hogy fegyelmi büntetésként a határozatban az eljárása „helytelenítése” kitétel szerepel. Dr. Lux Kálmán ugyanis 1906. szeptember 21-től 1911. április 4-ig dolgozott a MOB-nál kinevezett másodépítészként, ekkor állásáról lemondott és mint önálló építész dolgozott tovább. Kérésére azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezte, hogy a MOB-nál tiszteletdíjas megbízott építészként is dolgozzék. Dr. Lux Kálmán a Tanácsköztársaság bukása után is már 1921-től kezdve egészen 1935-ig, a MOB műszaki tanácsosává történt kinevezéséig változatlanul végzett a MOB részére tiszteletdíjas megbízott építészként műemléki munkákat.

Dr. Lux Kálmánt, mint önálló építészt a Magyar Mérnök- és Építész Egylet is felelősségre vonta a Tanácsköztársaság alatti magatartása miatt, s egy évre a tagsági jogaitól megfosztotta. Ez a határozat azonban a büntetés letelte előtt — dr. Lux Kálmán egyéb érdemeire való tekintettel — hatálytalanításra került.

Dr. Lux Kálmán nem volt forradalmár, hanem kitűnő műemléki szakember, aki azért állt az ügy mellé, mivel látta, hogy a Tanácsköztársaság helyes műemlékvédelmi politikát folytat.

Dr. Lux Kálmánnak az 1919. október 22-től 1935. július 8-ig szolgálaton kívül töltött idejét illetmény és ellátás szempontjából kormányzatunk 1947-ben beszámította. (MOB irattár 1947. évi 35. sz. ügyirat.)

⁵⁷ MOB irattár 1921. évi 266. sz. ügyirat.

met szenvedett. Báró Forster Gyula a MOB volt elnöke, hogy tiltakozásának hangot adjon, 1920. március 24-én a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelentette⁵⁸ „elnöki tisztét megszüntnek tekinti, mivel törvénytelenül még nem került visszaállításra a MOB”.

Miután Kertész kormánybiztos és dr. Lechner Jenő kidolgozták éselterjesztették a miniszterhez a műemléki szervezet munkatervét, újra előtérbe került a MOB visszaállításának gondolata. Báró Forster Gyula a MOB újjáalakítását illetően előzetes tárgyalást folytat dr. Lechner Jenővel és felajánlja neki a megosztandó előadói munkakör egyik állását. Közli vele, hogy a reneszánsz és az újkori műemlékek ügykörének ellátásával kívánja megbízni, míg a középkori és archeológiai ügykört dr. Lux Kálmánnak kívánja adni. Dr. Lechner Jenő a Forster báróval lefolytatott tárgyalás után beadvánnyal fordul Kertész K. Róbert kormánybiztoshoz, melyben ezt írja: „... a kontemplált személyi megoldás azt a feltevésemet teszi jogosulttá, hogy a bizottságnak a közelmúlt szomorú eseményekben vezetőszerpet játszó tagjai ismét vezető pozíció visszaszerzésére törekszenek, s kiknek első pionirja dr. Lux, aki köztudomás szerint a Károlyi-kormány alatt a kommunista üzelmei miatt elmozdított dr. Éber László volt előadóval együtt a Műemlékek Országos Bizottságának műemlékhivatallá való átszervezését foganatósította, vele együtt magát annak élére kinevezette és az ún. Tanácsköztársaság idejében azt a szovjet rendszer szolgálatába állította... Azért méltóztassék tudomásul venni, hogy a bizottság előadói ügykörében tovább működni nem óhajtok és az előadói teendőknél Forster báró elnöklete alatt való ellátását nem vállalom.”⁵⁹

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1921. június 8-ával a Műemlékek Országos Bizottságát visszaállította és felkérte báró Forster Gyulát az elnöki szék újból való elfoglalására,⁶⁰ s ugyanakkor ideiglenes jelleggel dr. Lechner Jenőt bízta meg az előadói teendők ellátásával, amit nevezett el is fogadott.

A MOB a visszaállítást követő első ülését 1921. június 27-én tartotta meg. Az ülésen Pekár Gyula és Kertész K. Róbert javaslatot tett a MOB tagok Tanácsköztársaság alatti magatartásának kivizsgálására. Az igazoló bizottság elnökévé dr. Fejérpataky Lászlót, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját választják meg, aki 1921. július 2-án felhívást bocsát ki és felkéri a MOB tagjait, hogy a proletárdiktatúra alatti magatartásukról írásbeli tájékoztatást adjanak.⁶¹ A lefolytatott vizsgálat eredményeképpen az igazoló bizottság dr. Lux Kálmán és a proletárdiktatúra alatti ténykedése miatt állásából elmozdított Michalik József — a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége előadója — tagságának megszüntetésére tett javaslatot.⁶² Báró Forster Gyula az igazoló bizottság javaslatát dr. Lux Kálmánt illetően külön véleménnyel terjeszti fel a miniszterhez, s ebben nevezettet védelmébe veszi. A miniszter elrendeli az ügy újból való tárgyalását, melyre csak 1922. februárjában kerül sor. Az igazoló bizottság annyiban módosította eredeti álláspontját, hogy tekintettel a MOB tagság 1922. február végével való megszűnésére, dr. Lux

⁵⁸ MOB irattár 1920. évi 17. sz. ügyirat.

⁵⁹ MOB irattár 1921. évi 136. sz. ügyirat.

⁶⁰ MOB irattár 1921. évi 144. sz. ügyirat.

⁶¹ MOB irattár 1921. évi 150. sz. ügyirat.

⁶² MOB irattár 1921. évi 179. sz. ügyirat.

Kálmán tagságának megszüntetésére külön javaslatot nem tesz.⁶³ A miniszter ezt követően dr. Lux Kálmán ügyében úgy foglalt állást, hogy az 1920. februárjában kiadott miniszteri helytelenítéssel lezártnak tekintette az eljárást.⁶⁴

VI.

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után új korszak következik a Műemlékek Országos Bizottsága életében. Ezt a korszakot a jelen tanulmány nem hivatott értékelni, de jellemzésére és a Magyar Tanácsköztársaság eredményeinek kiemelésére álljon itt csupán egy adat. Kertész K. Róbert a bizottság — Forster Gyula báró lemondása után — kinevezett elnökhelyettese az 1921 — 22. évi működést jellemezve ezt mondta: „Fájdalom, műemlékek munkálataira az ócsai templomra előirányzott 200 000 koronán kívül (a két év alatti ilyen összeg a nagymérvű infláció miatt igen kevés volt — a szerző megjegyzése) nem volt módunkban felhasználható fedezetről gondoskodni a ma uralkodó rendkívüli építési költségek miatt.”

Mivel foglalkozott tehát az ellenforradalom kezdeti időszakában a Műemlékek Országos Bizottsága, mely semmi közösséget nem vállalt a Magyar Tanácsköztársaság műemléki tevékenységével. Erre vonatkozóan idézem Kertész K. Róbert elnökhelyettesnek a MOB 1922. március 23-i ülésén elhangzott nyilatkozatát, melyben meghatározta a műemlékvédelem feladatait és taktikáját.⁶⁵

„... minden szervezet oda kell irányítsa minden akarását és energiáját, hogy a maga hatáskörében az ország régi határai visszaszerzésének lehetőségeit előmozdítsa. A nemzeti érzés és öntudatnak felkeltése, fokozása, állandó lángolásban tartása az a lelkesítő praedispozíció, melyben a magyarságnak égnie kell, ha célunkat el akarjuk érni. Ennek a praedispozíciónak előidézésére a leghathatósabb eszközök egyike a műemlék gondolatnak ápolása, a műemlékeken keresztül a tradíciók tiszteletének és szeretetének felgerjesztése és így az intransigens nemzeti érzés szent lángjának szítása. Ez képezi ma feladatunk egyik részét. A másik az, hogy szellemi tulajdonunkat azokkal az emlékekkel szemben, melyek Nagy-Magyarországnak ez idő szerint lehasított idegen impérium alá tartozó területein állanak, fenntartsuk és érvényesítsük... Kifelé való minden megnyilatkozásunkban különös gonddal kell azt a látszatot keltenünk, hogy mi a műemlékügyet csakis és kizárólag a műemlékügyért karoljuk fel. Kifelé való megnyilatkozásban — köröskörül acsarkodó ellenséggel környezve és körülgyűrűzve — szándékainkat, minden megmozdulásunkat fátyol kell, hogy takarja, mert a megszállt területek műemlékei a mi kezünkben fegyverré válnak, a szellemi, a kultúrharc fegyvereivé; a fegyverkezést pedig az ellenség elől leplezni kell. Kifelé mindig az emberi kultúra közkinceseivel védelmezésének jelszava hangozzék fel azon az emelkedett hangon és azzal az elvontsággal, amelyet ellenségeink is elfogadni kényszerülnek. Ilyen legyen a mi kultúrharcunk taktikája. De befelé fordulva, itt magunk között az izzó érzés-

⁶³ MOB irattár 1922. évi 66. sz. ügyirat.

⁶⁴ MOB irattár 1922. évi 105. sz. ügyirat.

Dr. Lux Kálmán MOB tagsága 1922. februárjában — az 5 évre szóló kinevezés elteltével — szűnt meg. 1922. márciusában dr. Lux Kálmán nem kapott MOB taggá történő kinevezést, de 1922. október 13-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter újból kinevezte a MOB tagjává. (MOB irattár 1922. évi 506. sz. ügyirat.)

⁶⁵ MOB irattár 1922. évi 132. sz. ügyirat.

nek útát nyíthatunk, itt felloboghat szabadon a szent láng, az szítsa fel a mi munkánkat nemzeti cselekedetté, amelyet azonban a kivitelben a hideg számító agy irányít.”

Úgy gondolom, ezekhez a célkitűzésekhez és taktikai előírásokhoz nem kell kommentár.

*

Harminc évre volt szükség ahhoz, hogy valóra váljanak a Magyar Tanácsköztársaság idején lefektetett műemlékvédelmi irányelvek. A huszonöt évig tartó Horthy-korszak műemlékvédelme nem a Magyar Tanácsköztársaság műemlékvédelmének folytatása, hanem az elavult MÖB gyakorlat továbbfejlesztése volt. A haladó műemlékvédelmi elvek, az elismerésre méltó részeredmények — pl. a műemléki helyreállítás módszereinek kidolgozása — dacára sem jellemezték az akkori tevékenységet. Ez a műemlékvédelmi politika nem szolgálta a közösség érdekeit. A MÖB az 1934-ben szakhivatallá történt átszervezéséig már csak néhány tagja érdekében működött, s munkája arra korlátozódott, hogy tagjai rendkívül szűk keretek között a saját restaurálását folytassák.

A felszabadulás után a gazdasági nehézségek és a pártok közti politikai pozícióharcok hosszabb ideig gátolták a műemlékvédelem átalakulását. A fejlődés csak akkor vált lehetővé, amikor a munkásosztály vette kezébe a hatalmat. Nem véletlen, hogy az azonos politikai alap, a munkásosztály hatalma, az új társadalmi és termelési viszonyok azonos megoldást igényeltek, hogy a műemlékvédelem területén bekövetkezett átalakulás a Magyar Tanácsköztársaság műemlékvédelmi irányelvei alapján ment végbe.

Kormányzatunk az 1949. évi 13. sz. törvényerejű rendelettel megteremtette a szocialista műemlékvédelem alapjait. E jogszabályban történt intézkedés egységesen az ingatlan és ingó emlékekről. A megindult fejlődésnek jelentős állomása volt az 1957-es év, amikor kialakult az a szervezeti forma is, mely a műemlékvédelem hatósági feladatainak ellátását is következetesen képes biztosítani.

Mi volt a lényege az 1949-ben megindult fejlődésnek, s ez mennyiben egyezett meg a Tanácsköztársaság alatt kialakult műemlékvédelmi elvekkel.

A műemlékvédelmet nem tekintjük öncélú tevékenységnek, hanem a művelődési politika szerves részének, mely a múlt emlékeinek megismertetését, megszerettetését a szocialista jelennel is kapcsolatba hozza, mely szolgálja az igaz hazafiságra, a szocialista nemzetköziségre való nevelést is. A műemlékvédelem nálunk sohasem egy kis réteg, hanem a nép, a társadalom ügye.⁶⁶

E társadalmi ügy ellátása elsősorban állami feladat olyan hatósági szerv útján, mely az egyetemes érdekeket a jogszabályok alapján mindenkivel szemben védelmezni tudja. Ilyen szerv volt a Tanácsköztársaság alatt és most is a műemléki hatósági jogkört betöltő hivatali szervezet.

⁶⁶ Dr. Dercsényi Dezső „10 év Magyar Műemlékvédelem” című tanulmányában, mely a „Műemlékvédelem 1949—1959” című évkönyvben jelent meg, erről így ír: „Nincs lehetősége, célja és értelme az elefántesonttoronyba zárkozó tudományos munkának, hiszen eredményeinkkel, műemléki anyagunk jobb megismertetését, s ezen keresztül védelmét szeretnénk elérni. Tisztában vagyunk azzal, hogy műemlékvédelem egyedüli hatósági vonalon, finanszírozási kérdések útján kielégítően nem valósítható meg a leg-szélesebb rétegek társadalmi támogatása nélkül.”

Ez a szervezet nem légüres térben él, hanem szoros kapcsolata van az étellel. Egyrészt a tanácsokkal áll kapcsolatban hatósági vonalon, másrészt a tanácsok mellett működő műemléki bizottságokkal, mint társadalmi szervezetekkel.

A Tanácsköztársaság „céltudatosabb és a mai felfogásnak megfelelőbb” műemlékvédelmi szemlélete soha nem érvényesült olyan következetesen, mint napjainkban. Azt tartjuk, hogy „a műemlék kora társadalmának, történelmi helyzetének, technikai és művészeti fejlettségének hű tükre. Ennek hű megőrzése későbbi korok jelentős hozzájárulásaival együtt való fenntartása és bemutatása a műemlékvédelem feladata.”⁶⁷

Munkánkat a tudományos hitelesség jellemzi. A levéltári adatok, a régi tervek és képes ábrázolások mellett kialakítottuk az építészettörténeti kutatás megfelelő módszereit.

A műemlékek hatósági védelmének elősegítésére hivatalos műemlékjegyzéket adtunk ki, s jelenleg is folytatjuk a műemlék állomány tervszerű telmérsét. Tervtári, fényképtári és egyéb gyűjteményes anyagainkat nem a „szegyenletes hiány”, hanem a tervszerű fejlesztés jellemzi.

Tudjuk azt, hogy a korszerű műemlékvédelmet nemcsak a tudományos hitelesség, hanem a műemléki célokra rendelkezésre bocsátott költségvetési hitelekkel való tervszerű gazdálkodás is jellemzi. Mi is úgy véljük, hogy ezekkel az összegekkel „a műemlékvédelem magasabb céljait” kell szolgálnunk, s azokat nem szabad elvtelenül segélyezésekre felhasználni. Ezért fordítjuk hiteleink zömét a tulajdonos nélküli, úgynevezett „holt emlék”-ekre, valamint a rosszul, vagy egyáltalán nem hasznosított műemlékek olyan célszerű, a műemléki értéknek megfelelő használatának elősegítésére, mely a műemlék megmentésével egyidejűleg a népgazdaság valamilyen feladatának megoldását is elősegíti.

Nem tekinthető véletlennek, hogy a Tanácsköztársaság idejében is milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a műemlékvédelem és a városrendezés kapcsolatának. Mi magunk is azt valljuk, hogy a műemlékek megvédése csak a város- és községrendezéssel párhuzamosan történhet, s a hatósági védelem legeredményesebben az építészeti igazgatás vonalán biztosítható.

A Tanácsköztársaság csak a kezdeti nagyon biztató lépéseket tudta megtenni a műemlékek ismertetése területén. Ebben nemcsak az idő- és papírhány, hanem a képzett műemléki szakemberek hiánya is gátolta. Ma követve a Tanácsköztársaság útmutatását, igen nagy jelentőséget tulajdonítunk a műemlékek tudományos feldolgozásának és népszerű ismertetésének. Az első műemlékvédelmi folyóiratunk már közel tíz éve ismerteti munkánkat, műemléki évkönyvünknek már két kötete jelent meg, a műemléki topográfiák és monográfiák, a népszerű „MŰEMLÉKEINK” sorozat mind igen sok barátot szerzett a műemlékvédelemnek.

Minderre azért van lehetőségünk, mert pártunk és államunk egyrészt a szükséges anyagi fedezet, másrészt a műemlékhez értő szakemberek rendelkezésre bocsátásával, s nem utolsósorban következetes politikájával olyan közhangulatot alakított ki, melyben a műemlékvédelem szerepe igen nagy mértékben megnőtt, közügyé vált.

⁶⁷ Idézet dr. Dercsényi Dezső „10 év magyar műemlékvédelme” című tanulmányából, mely a „Műemlékvédelem 1949–1959” című évkönyvben jelent meg.

Amikor következetesen megvalósítjuk a párt és kormány által ránk bízott műemlékvédelmi feladatokat, mindig büszkéek lehetünk a Magyar Tanácsköztársaság műemlékvédelmi politikájára — melyben már kialakultak a korszerű műemlékvédelem alapelvei —, s az annak megvalósításában tevékenyen közreműködő lelkes művészettörténészekre, építészekre és tudósokra. Közülük is a műemlékvédelmi elvek kidolgozásával, azok végrehajtásának megszervezésével, következetes elvi szilárdságával, az ügyért történt bátor helytállásával és humánus gondolkodásával dr. Éber László írta be nevét a legnagyobb betűkkel a magyar műemlékvédelem történetébe.

Érkezett 1964 január hóban.